

บทที่ 4 สารคดี

ลักษณะของหนังสือสารคดี

สารคดี (non-fiction) หมายถึงหนังสือที่มีเนื้อหาสาระและมีจุดประสงค์เพื่อให้ความรู้ ความคิดแก่ผู้อ่าน ในขณะที่เดียวกันก็ให้ความบันเทิงแก่ผู้อ่านด้วยความสามารถในการใช้ภาษาร้อยแก้วที่สละสลวยของผู้แต่ง

เราแปลคำว่าสารคดี มาจากภาษาอังกฤษว่า non-fiction (เรื่องไม่สมมุติ) ซึ่งตรงข้ามกับคำว่าบันเทิงคดี หรือ fiction (เรื่องสมมุติ) ฉะนั้นสารคดีจึงต่างจากบันเทิงคดีเพราะไม่ใช่เรื่องสมมุติแต่ง แต่เป็นเรื่องจริง แสดงความถูกต้อง ให้ความรู้เป็นอาหารสมองแก่คนอ่าน เป็นสำคัญกว่าอาหารใจอย่างบันเทิงคดี

ศ.ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ ได้ให้คำจำกัดความในเรื่องนี้ไว้ในหนังสือ **วิเคราะห์วรรณคดีไทยว่า**

“**บันเทิงคดี** ข้าพเจ้าขอให้ความหมายตรงกับเรื่องสมมุติในภาษาอังกฤษ คืองานเขียนร้อยแก้วที่มีตัวละครเป็นตัวละคร ไม่ใช่บุคคลมีตัวจริง และ **สารคดี** ข้าพเจ้าจะใช้ในความหมายว่างานเขียนที่ไม่มีตัวละครสมมุติ **สารคดี** ถึงแม้จะเป็นงานเขียนที่ผู้เขียนเจตนาจะให้ความรู้แก่ผู้อ่าน แต่ก็พึงเล็งจะให้ความพึงพอใจ อันเกิดมาจากการประกอบรูป ประกอบแบบ พงษ์เล็งเลือกเฟ้นการใช้ถ้อยคำในภาษาทำให้เกิดอารมณ์ตามสมควร งานเขียนที่พึงเล็งเชิงความรู้ พงษ์เล็งจะสอน โดยไม่คำนึงถึงอารมณ์ไม่ถือเป็นสารคดีถือเป็นหนังสือความรู้ หรือหนังสือวิชาการ ทั้งนี้อาจมีงานเขียนที่ผู้เขียนเจตนาจะให้ความรู้ แต่โดยบังเอิญงานเขียนนั้นทำให้เกิด “รส” กระทบอารมณ์ผู้อ่านด้วยสิ่งสุนทรบางอย่าง หรือสิ่งที่เกิดมาจากความงามของรูปหรือแบบที่ประกอบขึ้น หนังสือความรู้กลายเป็นศิลปกรรมขึ้นมา ด้วยเหตุที่ผู้เขียนเป็นศิลปินโดยธรรมชาติ หนังสือความรู้บางเล่มนั้น ข้าพเจ้าอาจถือว่าเป็นวรรณคดีประเภทสารคดีก็ได้”

ส่วน คุณนิลาศ มณีวัต นักเขียนสารคดีมีชื่อเสียงคนหนึ่งของไทย กล่าวถึงสารคดีเมื่อครั้งรับเชิญมาคุยเรื่อง การเขียนสารคดี ที่มหาวิทยาลัยรามคำแหง ไว้ว่า

“สารคดี คือ ข้อเขียนที่มุ่งเสนอเรื่องราวของบุคคล เหตุการณ์ หรือสถานที่ที่น่าสนใจ หรืออาจเสนอแนวคิดใหม่ ๆ เช่น การเสนอโครงการ เป็นต้น การเขียนสารคดีมีวิธีเขียนออกมากในรูปต่าง ๆ กัน เช่น ในรูปของหนังสือพิมพ์ นิตยสาร หรือรูปเล่ม ถ้าเขียนลงหนังสือพิมพ์ เรียกว่า Newspaper Feature เขียนลงในนิตยสารเรียกว่า Magazine Article ถ้าเป็นรูปเล่ม เรียกว่า Non-Fiction

หน้าที่ของสารคดี คือ

1. ต้องเสนอเรื่องราว (to inform)
2. ต้องชักนำความคิดของผู้อ่าน จูงใจให้คิดไปในแนวที่ผู้เขียนต้องการ
3. ต้องให้ความบันเทิงชวนอ่าน

สารคดีหรือหนังสือวิชาการ? ฉะนั้น นักวรรณคดีบางท่านจึงแยกสารคดีออกจากตำรา ซึ่งเป็นหนังสือที่ตั้งใจให้ความรู้แก่ผู้อ่านอย่างเดียวโดยไม่มี “รส” หรือ “วรรณศิลป์” เพราะหนังสือที่เป็นตำราวิชาการจะมุ่งเสนอความรู้วิชาการแขนงต่าง ๆ เพียงอย่างเดียว พร้อมทั้งหลักฐานอ้างอิง เชิงอรรถ หมายเหตุ บรรณานุกรม ฯลฯ เพื่อยืนยันเรื่องข้อเท็จจริง ซึ่งผู้อ่านจะนำไปใช้อ้างอิงต่อไปได้ แต่สารคดีไม่ใช่หนังสือวิชาการแท้ ๆ หากแต่เป็นหนังสือที่มีกลวิธีการเขียนอย่างมีวรรณศิลป์อย่าง ที่ ศ.ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ กล่าวไว้ว่า “ส่วน non-fiction นั้น ถึงแม้ว่าเนื้อหาจะเป็นความรู้ แต่มีกลวิธีของวรรณศิลป์ เช่น ผู้เขียนบรรจงเลือกเฟ้นถ้อยคำให้น่าฟังน่าอ่าน ผู้เขียนมีกลวิธีในการผูกใจผู้อ่าน มีกลวิธีที่จะไม่ทำให้ผู้อ่านหนักสมองมากนัก โดยแทรกอารมณ์ขันบ้าง โดยประชดนิตหน้อย โดยใช้วิธีอุปมาที่จะเรียกให้เกิดความเอาใจใส่ รวมแล้วผู้เขียน non-fiction หรือสารคดีเขียนเป็นงานศิลปะการประพันธ์ ถึงแม้ว่าจะเขียนด้วยความรับผิดชอบในความรู้ที่เป็นสารส่งให้ผู้อ่าน แต่ก็ช่วยผู้อ่านให้อ่านด้วยความเพลิดเพลิน ไม่ให้ผู้อ่านต้องอดทนอ่าน เพื่อประโยชน์ทางวิชาชีพ”

ฉะนั้น โดยทั่วไป สารคดีไม่ใช่หนังสือที่อ่านได้เพลิดเพลินเหมือนอ่านนวนิยายเรื่องสั้น เพราะจุดมุ่งหมายของสารคดีไม่ใช่อยู่ที่ความเพลิดเพลิน แต่นักเขียนที่เขียนสารคดีได้น่าอ่าน อ่านแล้วเพลิดเพลินชวนติดตาม ก็นับว่าเป็นนักเขียนสารคดีที่น่ายกย่อง อย่างเช่น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช มีความสามารถในการเขียนสารคดีเท่า ๆ กับบันเทิงคดี แต่งานเขียนส่วนใหญ่ของท่านเป็นสารคดีเสียมากกว่า สารคดีบางเรื่องโดยเฉพาะสารคดีทางด้านประวัติศาสตร์ เช่น **ยิวพม่าเสียเมือง กฤษณาภิหารอันบาดบงไม้ได้** เป็นต้น เป็นงานเขียนที่อาศัยการค้นคว้าข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์อย่างกว้างขวาง ใช้เวลารวบรวมข้อมูลเป็นแรมปี แต่ผู้เขียนก็ไม่ได้เขียนให้เป็นหนังสือวิชาการ ไม่ได้อ้างอิงตำรา หรือมีเชิงอรรถหมายเหตุในที่ใด กลับถ่ายทอดความรู้ที่ได้อ่านไปเรื่อย ๆ และใช้กลวิธีการเขียนที่ทำให้ผู้อ่านไม่หนักสมองเกินไปด้วยการเล่าเปรียบเทียบกับเหตุการณ์ปัจจุบัน การประชดประชันหยิกแกมหยอก ใช้โวหารตลกคะนองเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่โน่นที่นี้ ก็ทำให้เป็นสารคดีที่ผู้อ่านเพลิดเพลินใจไปด้วย แต่สารคดีบางเล่มก็ยากจะแยกออกว่าเป็นสารคดีหรือตำรา เพราะเป็นทั้งงานเขียนที่อาศัยการค้นคว้า อ้างอิงอย่างถี่ถ้วน ใช้เป็นคู่มือในการค้นคว้าต่อไปได้ แต่ขณะเดียวกันก็มีศิลปะในการเขียนให้ผู้อ่านเพลิดเพลินทั้ง ๆ ที่เนื้อหาเป็นเรื่องหนักสมองหนังสือทำนองนี้หลายเล่ม เช่น **ภาษากฎหมายไทย** ของ นายธานินทร์ กรัยวิเชียร **วิเคราะห์วรรณคดีไทย** ของ ศ.ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ **วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์** ของ ดร.วิทย์ ศิวะศรียานนท์ เป็นต้น

ประวัติความเป็นมาของการเขียนสารคดีของไทย

การเขียนหนังสือในลักษณะสารคดีมีมานานแล้ว เช่น ตำนาน พงศาวดาร ตำรา คัมภีร์ ศาสนา จดหมายเหตุ ฯลฯ แต่สารคดีในลักษณะการเขียนแบบตะวันตกได้รับความนิยมมาก ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมีสนามคือ หนังสือพิมพ์ในสมัยนั้น เช่น ฤกษ์วิทยา ลัทธิวิทยา ทวีปัญญา สยาม-ประเภท ผดุงวิทยา ศรีกรุงรายเดือน เป็นต้น ซึ่งตีพิมพ์สารคดีและบันเทิงคดีควบคู่กันไป สารคดีมีทั้งแบบเบา ๆ ชนิดขบขัน หรือยั่วล้อบุคคลและเหตุการณ์

สารคดีที่น่าอ่านและเป็นที่น่าสนใจของนักอ่านปัจจุบันคือ พระราชนิพนธ์เรื่อง **ไกลบ้าน** ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเข้าใจว่าเป็นหนังสือในรูปแบบจดหมายเป็นเรื่องแรก และมีลักษณะเป็นสารคดีท่องเที่ยวเป็นเรื่องแรกด้วย นอกจากนี้ก็มีพระราชนิพนธ์ต่าง ๆ

การเขียนสารคดีเฟื่องฟูต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีสารคดีที่เป็นบทวิพากษ์วิจารณ์สังคม บ้านเมืองบ้าง นักเขียนฝีมืออมตะหลายคน เช่น แม่อนงค์ ศรีบูรพาน.ประภาสธิต ยახอบ แห่งหนังสือพิมพ์สุภาพบุรุษ เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป สง่า กาญจนาคพันธ์ แห่งหนังสือพิมพ์ไทยเชรม ไซ้แต่จะมีชื่อเสียงในการแต่งบันเทิงคดีเท่านั้น ในด้านสารคดีก็ไม่ยิ่งหย่อนฝีมือไปกว่ากัน สารคดีในรัชกาลนี้ได้รับกระแสรากฐานจากราชบัณฑิตยสภา โดยมีการตั้งรางวัลให้แก่นักเขียนที่แต่งหนังสือที่เป็นประโยชน์ ผู้ได้รับรางวัลคือ สง่า กาญจนาคพันธ์ จากหนังสือ **หลักไทย** เป็นหนังสือค้นคว้าเรื่องการเคลื่อนย้ายของชนชาวไทย จากภาคใต้ของประเทศจีนแผ่นดินใหญ่มาตั้งเป็นกรุงสยาม ค่อนข้างจะเป็นหนังสือวิชาการมากกว่าสารคดี เพราะให้ความรู้มาก หนังสือในสมัยเดียวกันที่อ่านแล้วได้รับความเพลิดเพลินไปพร้อมกับความรู้ ได้แก่ **ประวัติศาสตร์สากล** ของหลวงวิจิตรวาทการ เป็นหนังสือชุดรวม 8 เล่ม นักเขียนสารคดีที่มีชื่ออีกท่านในสมัยนี้ ได้แก่ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ทรงเขียนเรื่องเกี่ยวกับชีวประวัติบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์ยุโรป เช่น เฟรเดอริกมหาราช กัทรินมหาราชินี และพระประวัติของพระองค์เอง คือ เกิดวังปารุสก์ นอกจากนี้ยังทรงวิจารณ์นวนิยายเรื่อง **ละครแห่งชีวิต** ของ ม.จ.อากาศดำเกิง รพีพัฒน์ ซึ่งนับเป็นการวิจารณ์นวนิยายเป็นครั้งแรก ในประวัติศาสตร์วรรณกรรมไทย

สารคดีในสมัยต่อมาขยายปริมาณและประเภทเพิ่มมากขึ้นไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าบันเทิงคดี แต่ฐานะของสารคดีในวงการเขียนและวงการอ่าน ก็ยังมีสภาพอย่างที่คุณวิลาศ มณีวัต เคยกล่าวไว้ในการบรรยายเรื่อง การเขียนสารคดี ที่มหาวิทยาลัยรามคำแหง เมื่อวันที่ 14 พฤษภาคม 2516 ว่า “เหมือนลูกเมียน้อย” เพราะคนสนใจจะเขียนมีน้อยเพราะจะเขียนให้ตีจริง ๆ นั้น ยาก ต้องค้นหาข้อมูล ต้องมีความละเอียดละไม มีความสันทัดในเรื่องนั้น แต่รายได้จากการเขียนสารคดีในบ้านเราน้อยกว่าบันเทิงคดีนัก ในด้านผู้อ่านก็ให้ความสนใจน้อยเพราะเป็นเรื่องความรู้ อ่านแล้วหนักสมอง ต้องการ “อารมณ์” ในการหยิบมาอ่านมากกว่านวนิยาย

เรื่องสั้นที่จะอ่านที่ไหน เมื่อไร ก็ได้ นอกจากนี้เนื่องจากเป็นหนังสือที่มุ่งให้ความรู้ จึงจำกัดวงผู้อ่านที่ต้องการความรู้เรื่องนั้น ๆ หรือสนใจเรื่องนั้น ๆ อย่างจริงจัง

อย่างไรก็ตาม สารคดีไม่ได้หมายถึงหนังสือที่เป็นเล่ม ๆ อย่างเดียว สารคดียังมีความผูกพันกับสื่อมวลชนเช่น หนังสือพิมพ์และวารสารอยู่มาก ทำให้ประเภทของสารคดีหลากหลายออกไปเป็นบทบรรณาธิการ บทความแสดงความคิดเห็น ข้อเขียนแนะนำหรือให้คำปรึกษา ฯลฯ ซึ่งสารคดีในลักษณะสั้น ๆ เช่นนี้เป็นที่นิยมอ่านมาก เนื่องจากคนโดยมากอาศัยนิตยสาร วารสาร และหนังสือพิมพ์เป็นแหล่งความรู้และให้ความเพลิดเพลิน จนกลายเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตประจำวัน การซื้อหนังสือเป็นเล่มมักไม่เป็นที่นิยมเพราะมีราคาแพงและไม่ได้รับหลายรสอย่างอ่านนิตยสาร

ประเภทของสารคดี

สารคดีแบ่งตามรูปแบบวิธีเสนอเรื่อง กลวิธีการเขียน ตลอดจนเนื้อหาสาระวัตถุประสงค์ของการเขียนนั้นได้หลายประเภท ที่เด่น ๆ ได้แก่

1. สารคดีท่องเที่ยว
2. สารคดีชีวประวัติและอัตตชีวประวัติ
3. สารคดีวิชาการ
4. บทความ

สารคดีท่องเที่ยว

เป็นสารคดีที่มีผู้นิยมอ่านมากที่สุด อาจจะเป็นเพราะสอดคล้องกับลักษณะนิสัยความอยากรู้อยากเห็นของมนุษย์ ผู้อ่านจะได้รับความสนุกสนาน ความตื่นเต้น ความรู้ โดยเฉพาะผู้ไม่มีโอกาสได้เดินทางไปเที่ยวในสถานที่ที่ตนอยากไป จึงหาอ่านเอาจากที่ผู้อื่นเขียนขึ้น เป็นการชดเชยอารมณ์ความต้องการ การอ่านหนังสือในลักษณะนี้จึงเป็นเหมือนประสบการณ์รอง (Second-hand experience) และในทางเดียวกัน หนังสือประเภทนี้จะกระตุ้นสัญชาติญาณการเดินทาง การแสวงหาสิ่งแปลกใหม่ และเป็นคู่มือให้นักเดินทางที่นิยมหาประสบการณ์ให้แก่ตนเองเป็นอย่างดี สารคดีท่องเที่ยวมีทั้งที่เขียนถึงสถานที่ในประเทศและต่างประเทศ การบันทึกการท่องเที่ยวในรูปของวรรณกรรมมีมานานนักหนาแล้วตั้งแต่โบราณกาล เช่น บันทึกการเดินทางของหลวงจีนฟาเหียน บันทึกการเดินทางของมาโคโปโล สำหรับคนไทย บันทึกการเดินทางของคนไทยในอดีตมักแต่งเป็นร้อยกรอง เรียกกันว่า “นิราศ” ฉะนั้น ในสมัยปัจจุบัน บันทึกการเดินทางที่เขียนด้วยภาษาร้อยแก้วจึงได้รับความนิยมไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน บันทึกการเดินทางที่เขียนด้วยภาษาร้อยแก้วในระยะแรก ๆ และมีลักษณะตรงกับสารคดีท่องเที่ยว ได้แก่ จดหมายเหตุคณะราชทูตไทยไปอังกฤษ ของหม่อมราชวงศ์ทิพย์ พระราชนิพนธ์เรื่องไกลบ้าน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นิราศนครวัด พระนิพนธ์สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นต้น สารคดีท่องเที่ยวที่แพร่หลายในตลาดหนังสือ

ปัจจุบัน ได้แก่ **ถกเขมร** ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช **จดหมายจากกรุงโรม** ของสุวรรณี สุคนธา **ศศิวิมลท่องเที่ยว** ของ “ศศิวิมล” **จดหมายถึงเพื่อน** ของวาณิช จรุงกิจอนันต์ ตามเสด็จอเมริกา ของ มจ.หญิง วิภาวดี รังสิต **ฤดูใบไม้ผลิตที่เซี่ยงไฮ้** และ **ฤดูใบไม้ร่วงที่โปแลนด์** ของ “ดวงใจ” **แผ่นดินคะริยา** ของ “อมราวดี” และสุภัทร สวัสดิรักษ์ ซึ่งได้รับรางวัลสารคดีดีเด่นประจำปี พ.ศ. 2518 จากสมาคมห้องสมุดแห่งประเทศไทยในงานสัปดาห์หนังสือแห่งชาติ และเรื่องเกี่ยวกับเมีย ของไมตรี ลิมปิชาติ ซึ่งได้รับรางวัลชมเชยประเภทสารคดีประจำปี พ.ศ. 2520 จากที่เดียวกัน

นอกจากที่เป็นเล่มยังมีประเภทบทความย่อย เช่น สารคดีชุดท่องเที่ยวในประเทศ ซึ่งลงพิมพ์ในนิตยสาร อ.ส.ท. และนิตยสารเล่มอื่น ๆ

สารคดีท่องเที่ยวมีหลายลักษณะ ที่ตั้งใจเขียนเพื่อแนะนำการท่องเที่ยวจริง ๆ อาจทำเป็นอนุสารเล่มเล็ก ๆ เช่น อนุสาร อสท. หรือเอกสารของบริษัทนำเที่ยวต่าง ๆ ซึ่งแนะนำสถานที่เที่ยวที่สำคัญ ๆ มีคำอธิบายสั้น ๆ มีภาพประกอบสวยงาม หรืออาจทำเป็นเล่มเช่นหนังสือ Inside..... ประเทศต่าง ๆ ของนาย John Gunther ซึ่งแนะนำให้รู้จักประเทศนั้น ๆ ในด้านการศึกษา เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ค่านิยม การปกครอง สถานที่สำคัญ ๆ ซึ่งนักท่องเที่ยวพลาดไม่ได้ และมีภาพประกอบสวยงาม นอกจากนี้ก็เป็นสารคดีท่องเที่ยวในลักษณะการถ่ายทอดจากสิ่งที่ได้ไปพบเห็นซึ่งอาจจะกลายเป็นเล่มหรือเป็นบทความก็ได้ดังตัวอย่างที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

ลักษณะของสารคดีท่องเที่ยวที่ดี

1. ผู้เขียนต้องเขียนด้วยข้อมูลถูกต้องแท้จริง นักเขียนสารคดีท่องเที่ยวจึงต้องเดินทางท่องเที่ยวไปยังสถานที่นั้น ๆ ด้วยตนเอง ไม่ใช่ฝึกฝนเอาหรือถ่ายทอดจากคำบอกเล่าของผู้อื่น โลกปัจจุบันแคบลงมากเนื่องจากการคมนาคมติดต่อกันสะดวกขึ้น สถานที่แห่งหนึ่งที่มีผู้นำมาเขียนสารคดีอาจจะเป็นสถานที่ที่ผู้อ่านจำนวนมากเคยเดินทางมาแล้ว และสถานที่แห่งเดียวกันก็อาจจะมีผู้นำไปเขียนสารคดีท่องเที่ยวหลายคน เช่น ประเทศสาธารณรัฐประชาชนชาวจีนมีผู้นำมาเขียนสารคดีหลายเล่ม เช่น **21 วันในประเทศจีน** ของนายแพทย์หทัย ชิตานนท์ **ชมผ้าไหมดอกไม้** ของรงค์ วงษ์สวรรค์ **จากไทเปถึงปักกิ่ง** ของ ม.ร.ว.ถนัดศรี สวัสดิวัฒน์ **จดหมายเหตุจากปักกิ่ง** ของสุจิตต์ วงษ์เทศ **22 วันในจีน** ของเขียน ธีระวิทย์ **สบตามังกร** ของรัตนะ ยาวะประภาส เป็นต้น ฉะนั้นจึงเป็นโอกาสดีของผู้อ่านที่จะได้อ่านหลายเล่มเพื่อเปรียบเทียบข้อเท็จจริงและรู้จักเมืองจีนได้หลายแง่มุมจากทัศนะของนักเขียนต่าง ๆ กัน

2. ผู้เขียนต้องให้ความรู้เกี่ยวกับสถานที่นั้นอย่างสมบูรณ์เท่าที่จะทำได้ ไม่ว่าจะเรื่องสภาพภูมิประเทศ ความเป็นอยู่ของผู้คน ขนบธรรมเนียมประเพณี ค่านิยมและวัฒนธรรม รวมทั้งรายละเอียดปลีกย่อยที่เป็นคู่มือนักท่องเที่ยวอย่างอื่น ๆ เช่น ค่าที่พัก ค่าอาหาร ค่าใช้จ่ายการเดินทาง สถานที่สำคัญ ฯลฯ ภาพประกอบเป็นส่วนสำคัญยิ่งสำหรับสารคดีท่องเที่ยว ยิ่งมีมากและเป็นภาพที่สวยงามจะจูงใจผู้อ่านมากขึ้น และทำให้หนังสือมีคุณค่า

3. ผู้เขียนต้องแทรกเกร็ด ตำนาน นิทาน ข้อขำขัน เกี่ยวกับสถานที่นั้นเพื่อดึงดูดความสนใจของผู้อ่าน รวมทั้งให้ความรู้และความบันเทิงไปพร้อมกันด้วย เกร็ดต่าง ๆ นี้คือ “เสน่ห์” ของสารคดีประเภทท่องเที่ยวที่ทำให้ผู้อ่านได้รับรสชาติในการอ่านเพิ่มขึ้น

4. ผู้เขียนต้องให้ข้อสังเกตและแสดงทัศนะส่วนตัวต่อสิ่งที่พบเห็น ตลอดจนทัศนคติเชิงเปรียบเทียบกับสิ่งที่พบเห็นในบ้านเกิดเมืองนอนหรือสถานที่อื่น ๆ ด้วย แต่ทัศนคติของผู้เขียนเป็นสิ่งที่ผู้อ่านต้องระวัง ทัศนคตินั้นควรเที่ยงธรรม ไม่ตำหนิโดยไร้เหตุผล เพราะชาตินิยมจนเกินไป หรือยกย่องชมเชยจนมากเกินไป เพราะ “เห็นแก่” บางอย่าง ผู้เขียนที่ดีควรเป็นคนใจกว้าง ยุติธรรม ช่างสังเกต ละเอียดลออถี่ถ้วน มีวินิจฉัยที่เที่ยงตรงและเป็นธรรม

สารคดีท่องเที่ยวออกจะเป็นสารคดีที่เขียนง่ายกว่าสารคดีประเภทอื่น เพราะอาศัยความช่างสังเกตมาก ๆ ของผู้เขียน และการแสวงหาแง่มุมที่แปลกใหม่ของสถานที่และชีวิตผู้คนมาเสนอต่อผู้อ่าน แต่เป็นสารคดีที่ต้องมีการลงทุนค่อนข้างสูง เพราะต้องเดินทางไปด้วยตนเอง

สารคดีชีวประวัติ

สารคดีชีวประวัติมีผู้นิยมอ่านรองลงมาจากสารคดีท่องเที่ยว น่าจะเป็นอย่างที่ศาสตราจารย์คุณวิญจนา อินทรกำแหง กล่าวไว้ในหนังสือ “การเลือกหนังสือและสไตล์ทัศนวัตถุ” ว่า “จัดเป็นสารคดีที่ให้ความรู้ (Knowledge) ให้เรื่องราว (Information) ให้ความจรรโลงใจ (Inspiration) หรือจะพูดว่าให้ power คือมีอำนาจโน้มน้าวใจผู้อ่านให้มีความคิดคล้อยตามด้วยก็ได้”

หนังสือประเภทชีวประวัติแบ่งเป็น 2 อย่าง คือ อดีตชีวประวัติ คือชีวประวัติที่เจ้าของเขียนเอง เล่าประวัติชีวิตเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับตนเองโดยตรง เช่น **ชีวประวัติของข้าพเจ้า** เขียนโดยมหาตมะ คานธี แปลโดย กรุณา กุศลาสัย **โครงการกระดูกในตู้** ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช **ความสำเร็จและความล้มเหลว** ของ ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ 55 ปีของ**ข้าพเจ้า** ของประเก็บ คล่องตรวจโรค หรืออาจเล่าในรูปของการเล่าบันทึกเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์แล้วแทรกประวัติของตนเอง เช่น **ฝันร้ายของข้าพเจ้า** ของพระยาศราภยพิพัฒน์ **เกิดวังปารุสก์** ของพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ **ชีวิตห้าแผ่นดินของข้าพเจ้า** ของ พลโทประยูร ภมรมนตรี

อีกอย่างหนึ่งคือชีวประวัติ หมายถึง หนังสือที่ผู้หนึ่งเขียนถึงชีวิตของผู้อื่น ซึ่งอาจจะปรากฏเป็นหนังสือชีวประวัติรวม คือ เขียนประวัติ ผลงาน อย่างสั้น ๆ หลายชีวิตในเล่มเดียวกัน เช่น หนังสือ **Who's Who in Thailand** หรือพระราชประวัติพระมหากษัตริย์ไทยในราชวงศ์จักรี ประวัตินักเขียนไทย เช่น นักเขียนชาวอักษรศาสตร์ การประพันธ์และนักประพันธ์ของไทย โดย ยศ วัชรเสถียร เป็นต้น หรืออาจจะเป็นชีวประวัติของคน ๆ เดียวทั้งเล่ม มีนักเขียนสารคดีในแนวนี้หลายคน เช่น **พระประวัติและงานของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ** ของสุจริต ถาวรสุข นอกจากนี้ก็มี ญัฐวุฒิ สุทธิสงคราม เป็นนักเขียนที่มีอุตสาหะ

รวบรวมหลักฐานเกี่ยวกับบุคคลสำคัญ ๆ ของบ้านเมือง ทั้งทางวรรณคดีและทางประวัติศาสตร์ เขียนหนังสือประเภทนี้หลายเล่ม เช่น หกเจ้าพระยา 13 เจ้าพระยา พระนางเรือล่ม ผู้สร้างวรรณกรรม เป็นต้น

อีกคนหนึ่งคือ สมภพ จันทรประภา เขียนสารคดีประวัติบุคคลสำคัญไว้หลายเล่ม นอกจากสมเด็จพระศรีวิรินทรบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า แล้วก็มี พระวังหลัง เจ้าพิมาย แผ่นดินที่สาม และชีวิตคุณเทพนิยายของดอกไม้สด ซึ่งการเขียนใช้วิธีอ้างอิงหลักฐานมากเท่าที่จะทำได้ และยังอาศัยการรู้จักสนิทสนมเป็นส่วนตัวกับดอกไม้สดเป็นอย่างดี ทำให้ชีวประวัติเล่มนี้ดูจะเป็นเล่มแรกๆ ที่ผู้เขียนซอกแซกเข้าไปในอารมณ์ ความรู้สึกนึกคิดของเจ้าของประวัติด้วย

พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ทรงเป็นนักเขียนสารคดีชีวประวัติที่ควรแก่การอ่านและการศึกษาเป็นอย่างมาก และเหมาะแก่ผู้ต้องการค้นคว้าทางประวัติศาสตร์ เพราะหนังสือชีวประวัติของพระองค์ได้ข้อมูลจากการค้นคว้าเอกสารทางประวัติศาสตร์จำนวนมากก่อนลงมือเขียน ซึ่งทำให้เป็นที่น่าเชื่อถือและสะดวกแก่ผู้อ่านในการค้นคว้าเพิ่มเติมด้วย สารคดีของพระองค์ท่านจะอ่านในฐานะสารคดีเชิงชีวประวัติหรือในฐานะสารคดีเชิงประวัติศาสตร์ก็ได้ทั้งสองอย่าง ส่วนมากจะทรงเขียนถึงบุคคลสำคัญชาวต่างประเทศ เช่น เฟรเดอริกมหาราช ซึ่งพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2471 แต่ได้พิมพ์ต่อมาเป็นครั้งที่ 5 ที่ 6 นอกจากนี้ก็มี กาวัวร์ ยันนิบาล กัทรินมหาราชินี เนลสัน ฯลฯ

ว. ณ ประมวญมารค หรือ ม.จ.หญิง วิภาวดี รังสิต เป็นอีกผู้หนึ่งที่เขียนสารคดีชีวประวัติด้วยความพิถีพิถัน ค้นคว้าอย่างละเอียดลออจากหนังสือหลายเล่ม แต่ผู้เขียนก็ไม่มีเจตนาจะให้ใช้เป็นหนังสืออ้างอิงทางประวัติศาสตร์ เพียงแต่รับรองว่าในการเขียนข้อความต่าง ๆ ได้ค้นคว้าข้อมูลมาอย่างถูกต้อง ทั้งจากเอกสารประวัติศาสตร์ ศักขานิสัยใจคอของท่านเจ้าของประวัติและบุคคลที่เกี่ยวข้อง จนคาดหมายได้ว่าบุคคลเช่นนั้นในเหตุการณ์อย่างนั้นจะพูดว่าอย่างไร เช่น พระราชินีนาถวิกตอเรีย ซึ่งบางท่านอาจจะถือเป็นนวนิยายเพราะมีทั้งตัวละคร บทสนทนา แต่แท้จริงไม่ใช่ตัวละครสมมุติ เพราะตัวละคร เหตุการณ์ บุคคลที่เกี่ยวข้อง สถานการณ์ คือการถ่ายทอดมาจากสิ่งที่เกิดขึ้นจริง ๆ ในประวัติศาสตร์ จึงนับเป็นหนังสือชีวประวัติในอีกลักษณะหนึ่งที่คุณอ่านได้รับความเพลิดเพลินในการอ่านมาก

สารคดีชีวประวัติ มีความคาบเกี่ยวกับสารคดีประวัติศาสตร์และท่องเที่ยวไปด้วย หนังสือบางเล่ม ผู้อ่านจะได้รับความรู้เรื่องชีวิตของบุคคลและได้รับความรู้ทางประวัติศาสตร์ไปด้วยในตัว ในขณะที่เดียวกันก็เหมือนได้ท่องเที่ยวไปยังท้องถิ่นต่าง ๆ ตามเจ้าของประวัติไปด้วย

อนึ่ง หนังสือแจกในงานฌาปนกิจศพ ซึ่งมีบุคคลหลายคนเขียนถึงประวัติชีวิตส่วนตัว การงาน ฯลฯ ของผู้ตายก็ถือเป็นสารคดีชีวประวัติ และหนังสือที่แจกในงานฉลองครบรอบอายุของบางท่านก็จัดเป็นหนังสือชีวประวัติด้วย เช่น ก็กฤทธิ 60 เป็นต้น

หนังสือชีวประวัติให้ประโยชน์ในการอ่านเพราะมีชีวิตตลอดจนเหตุการณ์ที่ผู้เขียนเล่าจะเป็นตัวอย่างการครองชีวิตที่น่าประทับใจ น่าจดจำเอาอย่าง หรือไม่ควรเอาเยี่ยงอย่าง การเขียนชีวประวัติคล้ายกับสารคดีท่องเที่ยว คือต้องถูกต้องตามข้อเท็จจริง ปราศจากอคติ ยึดหลักความเป็นธรรม ไม่สรรเสริญคุณงามความดีหรือใส่ร้ายป้ายสีจนแจ่มแจ้งเกินไป ผู้เขียนเสนอ “เกร็ด” ต่าง ๆ ประกอบการเขียนเพื่อแสดงทัศนคติการครองชีวิตของบุคคลนั้นให้เด่นชัด และสร้างความประทับใจใคร่ตามอ่านด้วย

ในการประเมินค่าสารคดีชีวประวัติ นอกจากความถูกต้องของเนื้อหาและกลวิธีการเสนอเรื่อง ผู้อ่านควรพิจารณาในเรื่องต่าง ๆ ต่อไปนี้ด้วย

1. เจ้าของชีวประวัติมีหลักการ มีอุดมคติในการดำเนินชีวิตอย่างไร มีคุณค่าในการเป็นบทเรียนหรือแบบอย่างแก่ผู้อ่านในด้านใดหรือไม่

2. ศึกษาความสำเร็จและความล้มเหลวของบุคคลผู้นั้น เพื่อจะได้เข้าใจธรรมชาติของชีวิตและนำมาเป็นเครื่องสังวรณเตือนใจได้

สารคดีวิชาการ มีลักษณะใกล้เคียงกับหนังสือตำราวิชาการอยู่มาก ต่างกันที่ศิลปะการเขียนเป็นหมวดหนังสือสารคดีที่กว้างมาก เพราะแตกแขนงย่อย ๆ ไปตามเนื้อหาวิชาการต่าง ๆ หลายด้าน เช่น ด้านประวัติศาสตร์ วิทยาศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ เกษตรกรรม อุตสาหกรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ศาสนาและความเชื่อ ภาษาและวรรณคดี เป็นต้น ดังจะยกตัวอย่างพอสังเขป

สารคดีประวัติศาสตร์ หนังสือสารคดีประเภทนี้เป็นตำราโดยตรงก็ได้ หรือเป็นเพียงหนังสืออ่านประกอบก็ได้ เช่นหนังสือหลักไทย ของ สภา กฤษฎาคมพันธ์ หนังสือประวัติศาสตร์ไทย ของประสาท หลักศิลา หนังสือประวัติศาสตร์บางเล่มอ่านแล้วสนุกเพลิดเพลิน ผู้เขียนไม่มีเจตนาจะให้ใช้เป็นข้ออ้างอิง แต่ผู้อ่านจะทราบได้ว่าผู้เขียนค้นคว้ามาจากข้อมูลหลายที่หลายทาง น่าเชื่อถือได้ และด้วยลีลาการเขียนทำให้หนังสือวิชาการหนัก ๆ เช่นนี้ น่าอ่าน อ่านแล้วเพลินวางไม่ลง และจำได้ดีกว่าอ่านตำราประวัติศาสตร์โดยตรงเสียอีก เช่น

พม่าเสียเมือง ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ซึ่งเล่าเหตุการณ์ความเป็นไปในสมัยก่อนที่พม่าจะเสียเอกราชแก่อังกฤษ ในแผ่นดินพระเจ้าสีป่อและพระนางศุภยาลัต ผู้เขียนยังสอดแทรกความเห็น ข้อเปรียบเทียบกับเหตุการณ์บ้านเมืองไทย ตลอดจนวิเคราะห์สถานการณ์บ้านเมืองพม่า ตลอดจนความคิดจิตใจคนพม่าในขณะนั้นไว้อย่างชัดเจนด้วย

X.O. Group ของนายฉันทนา (มาลัย ชูพินิจ) ซึ่งพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2476 และพิมพ์ครั้งที่ 3 พ.ศ. 2522 เป็นเรื่องราวของ “ขบวนเสรีไทย” ที่เกิดจากการร่วมมือร่วมใจของคนไทยทั้งข้างในและนอกประเทศโดยมีนายปรีดี พนมยงค์ เป็นหัวหน้าดำเนินการ “ต่อต้าน” ญี่ปุ่น เมื่อคราวสงครามมหาเอเชียบูรพา ได้ทำงานใต้ดินเพื่อกู้ชาติจนทำให้ประเทศไทยรอดพ้นจากการเป็นผู้แพ้สงคราม คงเป็นประเทศเอกราชตามเดิม หนังสือเล่มนี้เป็นเกร็ด

ประวัติศาสตร์ผู้เขียนในฐานะเสรีไทยคนหนึ่งได้รวบรวมเอกสารจากหลายที่หลายทางแกลงให้
ทราบเรื่องราวการทำงานภายในขบวนการเสรีไทยและเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ในช่วงเวลา
นั้นด้วย

สารคดีประวัติศาสตร์ยังมีประเภทที่เป็นหนังสือแปลจากต่างประเทศอีกด้วย ซึ่ง
เป็นการดีเพราะเราจะได้ทราบประวัติศาสตร์ในอีกแง่มุมหนึ่ง ตามสายตาตามความคิดของ
ชาวต่างประเทศเกี่ยวกับบ้านเมืองของเรา และนำมาเป็นข้อเปรียบเทียบได้นำเชื่อถือเพียงใด
หนังสือประเภทนี้มีหลายเล่ม เช่น จดหมายเหตุลาลูแบร์ แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร จดหมายเหตุ
เหตุการณ์การเดินทางไปสู่ประเทศสยาม ของ บาดหลวงเดอ ชัวซีย์ สมาชิกสภาราชบัณฑิต
ฝรั่งเศส โดยผู้แปลคนเดียวกัน และหนังสือประชุมพงศาวดารภาคต่าง ๆ ของกรมศิลปากร
แปลโดย อรุณ อมาตยกุล เป็นต้น

สารคดีประเภทนี้ ความถูกต้องของเนื้อหาเป็นส่วนประกอบสำคัญอย่างยิ่ง ฉะนั้น
ในการพิจารณาประเมินค่า พึงควรพิจารณาในด้านข้อมูลที่มาซึ่งผู้เขียนรวบรวมไว้ในบรรณา
ณุกรม คุณสมบัติของผู้แต่งและคำนำของผู้แต่งเป็นส่วนสำคัญในด้านความน่าเชื่อถือ นอกจากนี้
ภาพประกอบ แผนที่ ซึ่งละเอียดถูกต้องตามข้อเท็จจริงและเนื้อเรื่องเป็นส่วนสำคัญ ความ
ประทับใจของหนังสือประเภทนี้มีอยู่ที่ลีลาการเขียนของนักเขียนมากกว่าอย่างอื่น เพราะยัง
ผู้เขียนเขียนให้อึดอึดมีชีวิตได้มากเท่าใด ก็เป็นผลสำเร็จของผู้เขียนได้มากเท่านั้น

สารคดีทางภาษาและวรรณคดี เป็นหนังสือสารคดีที่นักศึกษาวิชาเอกภาษาไทย
ทุกคนต้องเคยหยิบอ่านมาแล้วไม่น้อยกว่าคนละ 5 เล่ม สารคดีประเภทนี้เป็นแหล่งค้นคว้า
เพิ่มเติมและเป็นหนังสืออ่านประกอบในการศึกษาภาษาและวรรณคดี เช่น บ่อเกิดแห่งรามเกียรติ์
พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงค้นคว้าที่มาของเรื่องรามเกียรติ์
ของไทยว่ามาจากหนังสือใดของอินเดีย โดยใช้วิธีการวิเคราะห์และเปรียบเทียบหนังสือของ
อินเดียบางฉบับที่ตั้งสมมุติฐานไว้ วิเคราะห์วรรณคดีไทย ของ ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ
ให้ความรู้เรื่องการวิจารณ์วรรณคดีด้วยทฤษฎีการวิจารณ์แนวต่าง ๆ พร้อมทั้งวิเคราะห์วิจารณ์
วรรณคดีบางเรื่องด้วยวิธีการต่าง ๆ กันเป็นตัวอย่าง การศึกษาภาษาไทยตามแนวภาษาศาสตร์
ของ ร.ศ.ประสิทธิ์ ภาพยนตร์กลอน เสนอแนวคิดในการเรียนภาษาไทยโดยอาศัยทฤษฎีภาษา
ศาสตร์ต่าง ๆ ตามแบบตะวันตก ภาษากฎหมายไทย ของ นายธำนิภรณ์ กรัยวิเชียร วิเคราะห์
ความเป็นมาของภาษากฎหมายไทย การใช้สำนวนโวหาร ศัพท์ภาษาในกฎหมายไทยตั้งแต่
สมัยสุโขทัยถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพิจารณาเปรียบเทียบกับ
ภาษากฎหมายของต่างประเทศ ศึกษาอิทธิพลภาษาอังกฤษในกฎหมายไทย วิเคราะห์ภาษา
ไทยปัจจุบัน และเสนอคุณลักษณะของโวหารกฎหมายไทยที่ดี เป็นต้น

การพิจารณาสารคดีประเภทนี้ ก็ยึดหลักการพิจารณาสารคดีทั่วไป คือ ความถูกต้อง
ข้อเท็จจริง วิธีการและภาษาเขียน ประโยชน์ที่ได้รับ

สารคดีทางปรัชญาและศาสนา ทั้งสองประเภทมีความใกล้เคียงกัน เพราะในศาสนาทุกศาสนาต้องมีปรัชญาของผู้สอนแฝงไว้ทั้งสิ้น ปรัชญาและความคิดในแต่ละศาสนา แต่ละลัทธิ มีข้อแตกต่างกันอยู่บ้าง เช่นศาสนาคริสต์ให้เชื่อในพระเจ้า แต่ศาสนาพุทธไม่ให้เชื่อในพระองค์ แต่ให้เชื่อในพระธรรม แต่ศาสนาทุกศาสนาก็มีจุดประสงค์พื้นฐานเหมือนกันทั้งสิ้น คือ ต้องการสอนให้คนทำความดี การพิจารณาหนังสือปรัชญาหรือศาสนามีหลักเช่นเดียวกับการพิจารณาหนังสือสารคดีประเภทอื่น ๆ คือ ถูกต้องกับความจริงที่ยอมรับกันแล้วของแต่ละศาสนา ไม่เขียนผิดไปจากข้อประพฤติปฏิบัติของศาสนานั้น ๆ ส่วนหนังสือปรัชญาเป็นเรื่องที่พิจารณาได้ยากขึ้นไปอีก เพราะตัดสินกันยากว่าน่าเชื่อถือหรือไม่น่าเชื่อถือเพียงใด เนื่องจากแต่ละความคิดไม่เหมือนกัน และเป็นการยากจะตัดสินว่าความคิดของใครผิดของใครถูก เพราะความคิดนั้นขึ้นอยู่กับสติปัญญา การศึกษา และประสบการณ์

หนังสือปรัชญาและศาสนามีทั้งที่แต่งเป็นตำราและเป็นหนังสืออ่านประกอบ

ประเภทตำรา เช่น

พระไตรปิฎก

คัมภีร์ไบเบิล

คัมภีร์กุรอาน

ศาสนาเปรียบเทียบ ของ สุชีพ ปุญญานุภาพ

ประวัติศาสตร์ศาสนา ของเสถียร โพธิ์นันทะ

ปรัชญากรีก โดย ปรีชา ช่างขวัญยืน

ประเภทหนังสืออ่านประกอบ เช่น

พุทธศาสนาและโลกในพุทธศาสนา ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช

มนุษย์ที่แท้ของจางจื้อ ของ ส.ศิวลักษณ์ (แปล)

แต่หนุ่มสาว โดย พจนา จันทรสันติ (แปล)

นอกจากนี้หนังสือศาสนายังเขียนเป็นประเภทนวนิยายอิงพุทธศาสนา เช่น อาทิตย์ขึ้นทางทิศตะวันตก นันทะ-ประชาชนดี ลุ่มแม่น้ำนัมมทา สายธารที่เปลี่ยนทาง จอมจักรพรรดิโศก ของวสิน อินสระ ที่เป็นเรื่องแปลจากภาษาอังกฤษก็มี กามนิต โดยเสฐียรโกเศศ นาคะประทีป สิทธารถะ โดย ฉุน ประภาวิวัฒน์ เป็นต้น

เนื่องจากหนังสือศาสนาเขียนได้หลายลักษณะ ทั้งที่เป็นตำรา ทั้งที่ผูกเรื่องแล้วนำเอาหลักธรรมมาประยุกต์เข้าเพื่อสอนศาสนาทางอ้อม ฉะนั้นผู้ที่อ่านหนังสือประเภทนี้เพื่อการศึกษา ควรเป็นผู้สนใจศึกษาศาสนาและล่วงรู้ถึงแก่นแท้ในหลักธรรมของศาสนาให้ถูกต้องพอควรเสียก่อนจึงจะสามารถประเมินคุณค่าของหนังสือได้ดี ความรู้ในเรื่องศาสนามีตั้งแต่ง่าย ๆ พื้น ๆ จนถึงลึกซึ้ง อย่างที่อาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ ได้ให้ความหมายของคำ “ศาสนา” ไว้ในหนังสือเรื่อง “ประวัติศาสตร์ศาสนา” ว่า

“ศาสนา คือคำสั่งสอน ว่าด้วยเรื่องต่าง ๆ ดังนี้

1. ความเชื่อในอำนาจที่มองเห็นไม่ได้ด้วยตาบางอย่าง เช่นอำนาจของกรรม (ตามคติแห่งศาสนาพุทธ) อำนาจของเทพเจ้า (ตามคติแห่งศาสนาที่นับถือเทพเจ้า) เป็นต้น
2. หลักศีลธรรม คือให้เว้นความชั่ว ประพฤติความดี
3. จุดหมายสูงสุดแห่งชีวิต เช่น นิพพาน ตามคติแห่งพระพุทธศาสนา การมีชีวิตอยู่กับพระเจ้าในสวรรค์ตามคติแห่งศาสนาคริสต์และอิสลาม เป็นต้น
4. พิธีกรรมทางศาสนา เช่น การบรรพชา (บวชเป็นสามเณร) การอุปสมบท (บวชเป็นพระ) ตามคติแห่งพระพุทธศาสนา การรับศีลล้างบาป ตามคติแห่งคริสตศาสนา เป็นต้น”

มูลเหตุให้เกิดศาสนา เนื่องจาก

1. ความต้องการความอบอุ่นทางจิตใจ
2. ความต้องการความรู้แจ้งความจริงแห่งชีวิต เป็นมูลเหตุสำคัญอีกข้อหนึ่งที่เกิดศาสนา แต่ศาสนาประเภทนี้มักเป็นฝ่ายอเทวนิยม คือ ศาสนาที่ไม่สอนเรื่องเทพเจ้าสร้างโลกหรือไม่ถือเทพเจ้าเป็นศูนย์กลางแห่งศาสนา หากถือความรู้แจ้งประจักษ์ความจริงเป็นสิ่งสำคัญ เช่น ศาสนาพุทธ ความเน้นหนักของศาสนาประเภทนี้ คือ ญาณ หรือปัญญาชั้นสูงสุด ที่ทำให้รู้แจ้งประจักษ์ความจริงและหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง

พระพุทธศาสนา

พระพุทธองค์ทรงสอนให้ใช้ปัญญาพิจารณาเหตุผลไม่ถือบุคคลเป็นใหญ่ ไม่ถือโลกเป็นใหญ่ แต่ถือธรรมเป็นใหญ่

หลักปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนา คือ ให้เว้นความชั่วทั้งปวง ให้ทำความดี ให้ชำระจิตใจให้สะอาด

ผู้อ่านสารคดีศาสนาย่อมสนใจศาสนาอยู่แล้ว จะรู้มากหรือน้อยแค่ไหนไม่สำคัญ ข้อสำคัญอยู่ที่ขณะที่อ่านหรือเมื่ออ่านจบแล้ว ได้ความรู้เพิ่มเติมขึ้นหรือไม่ เข้าใจง่ายหรือยากอย่างไร

สารคดีทางศาสนามีแพร่หลายในปัจจุบัน ฉะนั้นผู้อ่านพึงเลือกเฟ้น พิจารณา ใช้วิจารณญาณกลั่นกรองก่อนที่จะเชื่อถือศรัทธา พึงพิจารณาในข้อต่อไปนี้*

1. ผู้เขียน มีคุณวุฒิความรู้ ประสบการณ์ในเรื่องของศาสนาลึกซึ้งเพียงใด เป็นผู้มีความใจกว้าง ยุติธรรม หรือ เป็นผู้มากด้วยอคติ คุณสมบัติส่วนตัวของผู้เขียนมีน้ำหนักอยู่มากในการที่จะทำให้หนังสือเรื่องนั้นมีสาระที่มีคุณค่าหรือไม่เพียงใด
2. เจตนาหรือความมุ่งหมายในการเขียน ได้เขียนเพื่อเผยแพร่ เพื่อสอน หรือเพื่อโฆษณาชวนเชื่อ ความมุ่งหมายที่บริสุทธิ์ใจย่อมทำให้สาระนั้นมีความแจ่มกระจ่างต่อผู้อ่าน
3. ลักษณะ หมายถึงผู้เขียนได้เขียนเป็นสารคดีอ่านเพลิน หรือสารคดีเชิงวิชาการ
4. ท่วงทำนองการเขียน อ่านง่าย เข้าใจง่ายแต่สามารถเข้าถึงความลึกซึ้งของเนื้อเรื่อง

*คัดจากข้อเขียนของศาสตราจารย์คุณวิญจวน อินทรกำแหง ที่กรุณาเขียนเป็นแผนกวิชาประจำวิชาให้

มีวิธีเขียนที่ทำให้ผู้อ่านติดตามด้วยความสนใจ เนื่องจากการเรียงลำดับเรื่อง ส่วนภาษาที่ สละสลวย ชัดเจน

ผู้เขียนสารคดีทางศาสนามีอยู่มากมายหลายท่าน จะขอเสนอเพียงบางท่านคือ

อาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ เป็นผู้ที่ยิ่งพร้อมทั้งคุณวุฒิ ประสบการณ์ในทางศาสนา โดยเฉพาะพุทธศาสนาแล้วยังเป็นผู้ที่ชอบศึกษาค้นคว้าในเรื่องนี้ต่อโดยไม่หยุดนิ่ง เมื่อเขียน หนังสือเรื่องใดจะต้องศึกษาให้รู้จริงแล้วจึงเขียน มีหลักฐานอ้างอิงที่เชื่อถือได้

เป็นผู้เขียนที่ใจกว้างและยุติธรรม เมื่อกล่าวถึงศาสนาใดก็กล่าวถึงตามข้อเท็จจริงและ ด้วยเหตุผล เป็นผู้ที่มีความสามารถในการเขียนหนังสือเกี่ยวกับศาสนาทั้งที่เป็นตำรา สารคดี เชิงวิชาการ สารคดีให้อ่านเพลิน และนิยายอิงพุทธศาสนา

หนังสือที่ขอกล่าวถึง คือ **ประวัติศาสตร์ศาสนา** ซึ่งพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2506 และ พิมพ์ครั้งที่สามเมื่อ พ.ศ. 2516

ท่านผู้เขียนได้สรุปความหมายของประวัติศาสตร์ศาสนาว่า “เป็นวิชาที่ว่าด้วยความ เป็นมาและเหตุการณ์ในอดีตของศาสนาต่าง ๆ ที่มีมนุษย์สามารถสืบค้นได้ หรือหาความรู้ได้ จากหลักฐานทั้งหลาย ซึ่งอาจเกี่ยวโยงไปถึงสาขาวิชาอื่น ๆ”

ในเรื่องนี้ผู้เขียนได้แบ่งศาสนาออกเป็นสองส่วน คือ ศาสนาที่ตายไปแล้วกับศาสนา ที่ยังมีชีวิตอยู่ และเรียงลำดับศาสนาที่ตายไปแล้วตามตัวอักษรของทวีป ส่วนศาสนาที่ยังมี ชีวิตอยู่ 11 ศาสนานั้นล้วนมีแหล่งกำเนิดในเอเชียทั้งสิ้นจึงเรียงลำดับจากเอเชียตะวันออก เอเชียใต้ ไปหาเอเชียตะวันตก

ผู้เขียนได้เรียบเรียงหนังสือเรื่องนี้ด้วยความละเอียด ด้วยการค้นคว้าจากเอกสารทั้ง ของไทยและต่างประเทศ ขอบเขตของหนังสือเริ่มตั้งแต่อธิบายความหมายของศาสนา หลักการ และขอบเขตวิชาประวัติศาสตร์ศาสนา ศาสนาในชั้นแรก ศาสนาที่ตายแล้ว ศาสนาที่ยังมีชีวิต อยู่ ซึ่งศาสนาที่มีชีวิตอยู่ที่ได้รับการนับถือกันทั่วโลก คือ ศาสนาคริสต์ อิสลาม และพุทธศาสนา

ผู้เขียนได้แสดงความเป็นกลางในการเรียบเรียง โดยได้นำความคิดเห็นของบุคคลอื่น ที่ควรอ้างอิงถึงได้มากล่าวไว้อยู่หลายแห่ง ให้โอกาสผู้อ่านได้พิจารณาเหตุผลจากหลายทาง นอกจากนั้นยังได้จัดทำสารบัญไว้โดยละเอียด และมีสารบัญค้นเรื่องหรือดัชนีอยู่ ท้ายเล่ม เป็นการสะดวกแก่ผู้ที่ต้องการจะอ่านอย่างศึกษาค้นคว้า

หนังสือเรื่อง **ประวัติศาสตร์ศาสนา** เป็นหนังสือที่ควรอ่านเป็นเล่มแรกเพื่อหาความรู้ และทำความเข้าใจในเรื่องของศาสนา และทำความรู้จักกับศาสนาต่าง ๆ เพื่อให้ได้พื้นฐาน ที่ดีก่อนที่จะอ่านสารคดีทางศาสนาเรื่องอื่นต่อไป

แม้หนังสือเรื่องนี้จะป็นสารคดีเชิงวิชาการที่ให้สาระแก่นสารอย่างเต็มที่แต่ก็อ่านได้ ไม่ยาก เพราะผู้เขียนได้พยายามใช้ถ้อยคำที่ง่ายและหลีกเลี่ยงคำศัพท์เฉพาะให้มากที่สุดเท่า ที่จะทำได้

ท่านพุทธทาสภิกขุ เป็นพระภิกษุที่เป็นทั้งนักปริยัติและนักปฏิบัติ ท่านเป็นนักศึกษาค้นคว้าและนักคิดที่ไม่หยุดนิ่ง ได้เขียนหนังสือเพื่อเผยแพร่ธรรมะให้คนทั้งหลายได้มีความเข้าใจ รู้จักธรรมะในทางที่ถูกต้อง งานเขียนของท่านมีนับขึ้นไม่ถ้วน จนสามารถที่จะรวบรวมมาจัดตั้งเป็นห้องสมุดได้ ในที่นี้จะขอเสนอให้อ่านเรื่อง “ภาษาคน-ภาษาธรรม”

ท่านมีความเห็นว่า “เนื่องด้วยคนเราโดยมาก รู้แต่ภาษาธรรมดา. คือภาษาชาวบ้านพูด หรือเรียกว่า ภาษาคนธรรมดา ไม่ใคร่รู้ “ภาษาของธรรมะ” และไม่เคยคิดว่ามีภาษาอีกภาษาหนึ่งซึ่งแตกต่างกัน แทบจะตรงกันข้ามหรือตรงกันข้ามก็มี นั่นเป็นภาษาธรรมะ

.....เพราะรู้แต่ภาษาคนนี่เอง ไม่รู้ภาษาธรรมะ จึงฟังธรรมะแท้ ๆ ไม่เข้าใจ คือ ธรรมะในชั้นสูง ธรรมะในชั้นโลกุตระ ที่จะดับทุกข์ได้จริงนั้น ฟังไม่เข้าใจ เพราะรู้แต่ภาษาคน ไม่รู้ภาษาธรรม ที่นี้เพื่อจะเปรียบเทียบให้เห็นก็ต้องยกมาทั้งภาษาคน และภาษาธรรมะควบคู่กันไปทีเดียว”

ท่านยกพุทธภาษิตมากล่าวว่า “ผู้เป็นบัณฑิตนั้น ย่อมถือเอาอรรถทั้งหลายทั้งสองด้าน” ในเรื่อง “ภาษาคน-ภาษาธรรม” นี้ ท่านได้ยกคำมาเปรียบเทียบให้เห็นว่า “ภาษาคน” นั้นแปลความหมายไปอย่างหนึ่ง แต่ใน “ภาษาธรรม” นั้น มีความหมายที่แท้จริงอีกอย่างหนึ่ง เช่น

พุทธ ภาษาคน-หมายถึงองค์พระพุทธเจ้า เนื้อหนังสือของท่าน ร่างกายของท่าน ภาษาธรรม หมายถึงตัวธรรมะแท้ ที่พระพุทธองค์ตรัสว่า ผู้ใดเห็นธรรมะ ผู้นั้นเห็นศตาคต ผู้ใดเห็นศตาคต ผู้นั้นเห็นธรรมะ

สรุปความก็คือ พระพุทธเจ้าภาษาคนนั้น หมายถึงตัวคน พระพุทธเจ้าภาษาธรรมนั้น หมายถึงธรรมะที่ทำให้ความเป็นพระพุทธเจ้า

ธรรม ภาษาคน-หมายถึงพระคัมภีร์ พระธรรมในตู้หรือเสียงที่ใช้แสดงธรรม ภาษาธรรม-หมายถึงนามธรรมที่เป็นธรรมะที่กว้างขวาง ลึกซึ้ง ไม่ใช่เพียงคัมภีร์ ไบลาณ หรือเสียงเทศน์

สังฆะ หรือ **พระสงฆ์** ภาษาคน-หมายถึงตัวนักบวช

ภาษาธรรม-หมายถึงคุณธรรมที่มีอยู่ในจิตใจของนักบวชนั้น

ศาสนา ภาษาคน-หมายถึง โบสถ์ วิหาร เจดีย์ ผ้ากาสาวพัสตร์

ภาษาธรรม-หมายถึงตัวธรรมะที่แท้จริงเป็นที่พึ่งแก่มนุษย์ได้จริง **ธรรมะใดเป็นที่พึ่งแก่มนุษย์ได้จริงดับทุกข์ให้แก่มนุษย์ได้จริง ธรรมะนั้นคือศาสนา**

ความตาย ภาษาคน-หมายถึงตายชนิดที่ต้องเอาใส่โลงไปเผาไปฝัง

ภาษาธรรม-หมายถึงความสลายแห่งความรู้สึกที่เคยยึดว่า เป็น “ตัวฉัน, ตัวกู”

นรก ภาษาคน-หมายถึง เมืองอยู่ใต้ดิน มีเจ้าหน้าที่เป็นยมบาล จับคนลงโทษต่าง ๆ ตายแล้วจึงจะไปถึง

ภาษาธรรม-หมายถึง ความร้อนใจ เหมือนไฟเผา เมื่อใดมีความร้อนใจเหมือนไฟเผาเมื่อนั้นเรียกว่าเป็นนรกในภาษาธรรมะ

ยังมีตัวอย่างอีกมากที่จะชวนให้ผู้อ่านได้เป็นผู้รู้จักคิด เมื่อคิดแล้วจะเห็นและเข้าใจความหมายของธรรมะได้ชัดเจนขึ้น ลึกซึ้งขึ้น และเข้าถึงธรรมะได้มากขึ้น

ภาษาของท่านพุทธทาสเป็นภาษาที่ตรงไปตรงมา บางครั้งอาจเป็นภาษาที่ “แหลม” นั่นก็เป็นเพราะท่านประสงค์จะ “เจาะ” ความรู้สึกของผู้อ่านให้ “ตื่น” จากภาษาคน และเข้าสู่ภาษาธรรมเสียบ้าง

สมเด็จพระญาณสังวร เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหารในปัจจุบัน เป็นพระภิกษุที่สนใจทั้งการปฏิบัติธรรมและการศึกษาค้นคว้าอยู่โดยสม่ำเสมอ งานเขียนของท่านเป็นงานที่ได้ค้นคว้าอย่างถี่ถ้วน ท่านเขียนได้ลึกซึ้งและน่าอ่าน เช่นเรื่อง “45 พรรษาของพระพุทธเจ้า” งานเขียนของท่านมีไม่มากนัก เนื่องจากความจำกัดในเรื่องเวลา สารคดีศาสนาเล่มเล็ก ที่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทรงอาราธนาให้ท่านเขียนขึ้นหลายเล่มเป็นชุด เช่นเรื่องวิธีปฏิบัติตนให้ถูกต้องทางธรรม, พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนอะไร, อวิชชา, ศีล, สันโดษ เป็นต้น เป็นหนังสือที่อ่านได้ไม่ยาก ใช้เวลาไม่มาก ช่วยอธิบาย “สิ่งที่อาจเข้าใจเขว” ให้ถูกต้องและแจ่มแจ้งขึ้น เนื้อเรื่องตามชื่อของหนังสือ นั้น ๆ เรื่องหนึ่งมีความยาวประมาณ 10-16 หน้า.

วศิน อินทสระ ท่านผู้เขียนผู้นี้เป็นนักเขียนสารคดีทางศาสนาที่มีสำนวนสละสลวยละเอียดละไม ให้ทั้งความลึกซึ้งและซาบซึ้งแก่ผู้อ่าน เช่นเรื่อง “อานนท์-พุทธอนุชา” เป็นต้น มีงานเขียนอยู่มากมายหลายเรื่อง ในที่นี้ขอเสนอให้อ่านเรื่อง “พุทธจริยา”

หนังสือเรื่องนี้เป็นประจักษ์พุทธประวัติของพระพุทธองค์ตั้งแต่ประสูติ พระวัยเยาว์ การแสวงหาสัจธรรม การตรัสรู้และการโปรดสัตว์โลกเพื่อให้รู้แสงสว่าง

ผู้เขียนได้จัดทำสารบัญละเอียดยกให้ผู้อ่านเห็นขอบเขตของหนังสือได้โดยง่าย อาจเลือกอ่านได้ตามความสนใจ ผู้เขียนได้ให้ทั้งความจริงของเรื่องราว เหตุการณ์ โนมอารมณ์ ให้สอดคล้องด้วยลีลาการเขียนที่มีทั้งบทสนทนา พรรณนาและบรรยายด้วยความนุ่มนวลชวนให้อ่าน

ผู้เขียนได้ประมวลพระจริยานุวัตรของพระพุทธองค์เป็น 3 สถาน คือ พระจริยาส่วนพระองค์ พระจริยาอันเป็นประโยชน์แก่พระญาติ และพระจริยาอันเป็นประโยชน์ต่อชาวโลก ซึ่งผู้เขียนได้ออกตัวว่า “หนังสือ พุทธจริยานี้เป็นเพียงบางส่วนแห่งพระจริยาของพระองค์ ประจักษ์น้ำหยดเดียวแห่งน้ำในบึงใหญ่”

แต่น้ำหยดเดียวนี้สามารถให้ความชุ่มชื้นแก่ผู้อ่านแล้วยังเป็นสะพานเชื่อมโยงไปสู่สารคดีทางพุทธศาสนาที่สนใจเรื่องอื่น ๆ ด้วย

นักเขียนสารคดีทางศาสนาที่สนใจก็มีอีกหลายท่าน เช่น พันเอกปิ่น มุกกันต์ ทเลียงพิบูลย์ ทวี วรรณ เป็นต้น

บทความ

เป็นความเรียงที่เป็นเรื่องจริง เป็นเรื่องกำลังอยู่ในความสนใจในขณะนั้น บทความอาจมีลักษณะเป็นการเสนอปัญหาให้คนสนใจ หรือเป็นการวิเคราะห์ข้อดีข้อเสียข้อขัดแย้งต่าง ๆ ที่สำคัญ คือต้องเสนอทัศนะของผู้เขียนด้วย และมีใช่เป็นการมุ่งแต่จะเสนอปัญหาหรือข้อขัดแย้ง แต่ผู้เขียนยังต้องชี้ให้เห็นถึงสาเหตุของปัญหา และชี้ทางออกหรือทางแก้ปัญหา นั้นด้วย บทความส่วนมากมีขนาดสั้น เพราะเขียนลงในหนังสือพิมพ์หรือนิตยสารต่าง ๆ ด้วยขนาดเนื้อที่จำกัด ทำให้บทความนั้นต้องมีเนื้อความกระชับ ชี้แจงปัญหาโดยตรงไปตรงมา และอาจจะเร้าความสนใจของผู้อ่านด้วยภาษาเขียนที่แข็งกร้าว ที่เล่นที่จริง หรือใช้ภาษาพูด บทความอาจแยกประเภทย่อย ๆ ได้อีกหลายประเภท เช่น บทความวิชาการ มุ่งให้ความรู้ บทความประเภทให้แง่คิดโน้มน้าวชักจูงผู้อ่านให้มีความคิดร่วมกับผู้แต่งในด้านต่าง ๆ หรือประเภทบทวิเคราะห์วิจารณ์ เช่น บทวิจารณ์หนังสือ วิจารณ์ภาพยนตร์ บทวิเคราะห์ปัญหา เศรษฐกิจการเมือง สังคม เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีบทความของนักเขียนคนเดียวกันที่พิมพ์เป็นเล่มแล้ว เช่น หน้า 5 สยามรัฐ ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช สายลม-แสงแดด ของ วิลาศ ภูมิวัติ สมุดขำหมอน ของ ส. ศิวลักษณ์ เป็นต้น

การพิจารณาประเมินค่าบทความ ควรพิจารณาว่าผู้เขียนให้ข้อมูลถูกต้องเพียงใด ผู้เขียนวิเคราะห์หรือตีประเด็นปัญหานั้นอย่างเที่ยงธรรมหรือไม่ ผู้เขียนชี้ให้เห็นข้อดีข้อเสียทั้งสองด้านหรือกล่าวเพียงด้านใดด้านหนึ่งด้านเดียว บทความอาจจะไม่มีบรรณานุกรมหรือเชิงอรรถ ฉะนั้นผู้อ่านจะต้องเพิ่มความลำบากในการตรวจสอบความน่าเชื่อถือโดยแสวงหาความรู้จากที่อื่นด้วย

กล่าวโดยสรุปการประเมินค่าสารคดีประเภทบทความ ผู้อ่านพึงควรพิจารณาในข้อต่าง ๆ ดังนี้

1. ความถูกต้องของเนื้อหา
2. ความเที่ยงธรรมและเป็นกลางของผู้เขียนในการตีปัญหา การชี้ปัญหาและการเสนอแนะทางแก้

3. เนื้อหาหนักแน่น ความสั้นยาวพอเหมาะ ไม่สั้นจนไม่ได้รายละเอียด ไม่ยาวจนน่าท้อแท้ หรือไม่วกวนจนจับความไม่ได้

4. สำนวนภาษามีพลังจูงใจ ชวนอ่าน ให้ความกระจ่าง ไม่วกวน หรือขัดกันเอง

ส่วนต่าง ๆ ของหนังสือสารคดี

ในการอ่านและพิจารณาหนังสือสารคดีเราควรทราบส่วนต่าง ๆ ของหนังสือประเภทนี้ ดังนี้

1. ชื่อเรื่อง หรือชื่อหนังสือ ชื่อผู้แต่ง คุณวุฒิ ประสบการณ์ของผู้แต่ง สำนักพิมพ์ ครั้งที่พิมพ์ ปีที่พิมพ์

ชื่อผู้แต่ง คุณวุฒิ ประสบการณ์ จะเป็นน้ำหนักรับรองความถูกต้องน่าเชื่อถือหรือไม่ น่าเชื่อถือของหนังสือ

ปีที่พิมพ์ ครั้งที่พิมพ์ เป็นเรื่องที่ควรสังเกตเพราะหนังสือสารคดีให้ความรู้ทางวิชาการด้วย วิทยาศาสตร์เจริญก้าวหน้ารวดเร็ว หนังสือประเภทเดียวกันมีคนเขียนหลายคน จึงควรเลือกหนังสือเล่มที่พิมพ์ครั้งหลังสุดมาอ่านก่อน จะได้ความรู้ที่ทันสมัย นอกจากนี้เล่มที่เพิ่งพิมพ์ขึ้นใหม่ มักจะมีการแก้ไขปรับปรุงข้อบกพร่องบางประการและเพิ่มเติมข้อมูลความรู้ใหม่

สำนักพิมพ์ ควรสังเกตว่าสำนักพิมพ์ไหนพิมพ์หนังสือประเภทใดเป็นส่วนใหญ่ คุณภาพของการพิมพ์ ได้แก่ ความถูกต้องของตัวอักษร การจัดรูปเล่ม มีมากน้อยเพียงใด

2. คำนำ เป็นส่วนที่ทำให้ผู้อ่านรู้เหตุผลในการเขียน เนื้อหาสาระที่ผู้อ่านจะได้จากหนังสือ หรือจุดมุ่งหมายที่ผู้เขียนต้องการจะส่ง “สาร” ใดต่อผู้อ่าน ทั้งยังทราบว่ามีผู้เขียนรวบรวมข้อมูลมาจากที่ใด บางทีแนะนำว่าจะอ่านอย่างไรจึงจะได้ประโยชน์ คำนำจึงเป็นส่วนสำคัญสำหรับหนังสือสารคดี

อนึ่ง ในส่วน “คำนำ” บางทีจะมี “แนะนำผู้เขียน” โดยผู้ที่นำเชื่อถือหรือสำนักพิมพ์เขียนให้ ทำให้ผู้อ่านรู้จักนักเขียนเพิ่มขึ้นอีก

3. สารบัญ แสดงลำดับตอนของหนังสือ แบ่งเนื้อหาสำคัญออกเป็นกี่ตอน ตอนหนึ่ง ๆ กล่าวถึงเรื่องใด เรียงลำดับตอนอย่างไร ยิ่งสารบัญละเอียดมากเท่าใด ผู้อ่านก็มองภาพและขอบเขตของหนังสือชิ้นนั้นได้ชัดเจนมากขึ้น บางทีไม่จำเป็นต้องเปิดดูเนื้อในก็สามารถบอกได้ว่าหนังสือเล่มนี้น่าอ่านหรือไม่ น่าอ่าน มีเนื้อความที่เป็นประโยชน์หรือไม่เป็นประโยชน์แก่ผู้อ่านอย่างไร

4. ตัวเรื่อง สรรวจความต่อเนื่องของเนื้อเรื่องว่าเกี่ยวโยงสัมพันธ์กันเป็นอันดีหรือไม่ ลีลาภาษาเขียนของผู้แต่งมีศิลปะในการจูงใจผู้อ่านให้เพลิดเพลินหรือวังเวงหาวนอนเพียงใด ในส่วนเนื้อเรื่องของสารคดี ประกอบไปด้วยส่วนสำคัญ 3 ส่วน คือ

1. ข้อเท็จจริงความถูกต้อง (fact) เป็นจุดสำคัญของหนังสือสารคดี เพราะสารคดีเป็นเรื่องจริง ไม่ใช่เรื่องสมมุติแม้ว่าเขียนให้ผู้อ่านเกิดความเพลิดเพลินในการอ่านอย่างไร ก็ไม่ใช่เรื่องที่ถูกเขียนคิดแต่งเนื้อหาขึ้นเองเหมือนอย่างนวนิยายหรือเรื่องสั้น ข้อเท็จจริงที่กล่าวไว้ในหนังสือสารคดี แม้จะไม่ต้องมีเชิงอรรถ หมายเหตุ หรือสถิติตัวเลขโดยละเอียดเหมือนที่อ้างไว้ในตำรา แต่ก็ข้อเท็จจริงที่ผู้อ่านเชื่อถือได้

2. ทักษะคดีของผู้เขียน เป็นข้อหนึ่งที่ทำให้สารคดีต่างจากตำรา ตำราให้ข้อมูลข้อเท็จจริงแต่ผู้เขียนวางตนเป็นกลางไม่ตัดสินเข้าข้างใด แต่สารคดีมีส่วนที่เหมือนกับบันเทิงคดีอยู่ด้วย คือ ผู้เขียนมีจุดประสงค์จะเสนอ “สาร” หรือความคิด ทักษะคดี ประการใดประการหนึ่งมาสู่ผู้อ่าน ทักษะคดีบางอย่างผู้เขียนสารคดีอาจจะแสดงอย่างชัดเจนในรูปของการวิจารณ์ แต่บางครั้งผู้อ่านอาจจะต้องจับ “สาร” นี้จากการอ่าน “ระหว่างบรรทัด” ที่ผู้เขียนแฝงเอา

ไว้ระหว่างการเสนอข้อมูลต่าง ๆ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะผู้เขียนประสงค์จะวางตนเป็นกลางไม่ต้องการชักนำความคิดของผู้อ่าน หรือมิฉะนั้นเป็นเพราะผู้เขียนระมัดระวังตัวในการแสดงทัศนคติของตน อย่างไรก็ตามผู้อ่านมักจะจับฉันทันทีของผู้เขียนได้เสมอ

3. **เกร็ดความรู้** หรือเรื่องแทรกต่าง ๆ เป็นส่วนที่ทำให้ผู้อ่านได้รับความบันเทิงและความเพลิดเพลิน เกร็ดความรู้ที่แทรกไว้เหมาะสมจะทำให้สารคดีเรื่องนั้นน่าอ่าน เพราะชวนติดตาม “เกร็ด” นี้อาจเป็นตำนาน ประวัติ เหตุการณ์ หรือข้อขำขันใดก็ได้

5. **บรรณานุกรม** ทำให้ทราบว่าหนังสือประเภทเดียวกันนอกจากเล่มที่อ่านอยู่ ยังมีเล่มอื่นใดอีกบ้าง เป็นการทราบข้อมูลที่มาของการเขียนว่าผู้เขียนรวบรวมมาอย่างมีน้ำหนัก น่าเชื่อถือเพียงใด และผู้อ่านจะค้นคว้าเพิ่มเติมด้วยตนเองได้จากที่ไหน

6. **ดัชนี** เป็นส่วนที่ทำให้สะดวกในการอ่านและค้นเฉพาะเรื่องที่ต้องการทราบ ว่าหนังสือเล่มนั้นกล่าวถึงใคร อะไร ที่ไหน อย่างไร อยู่หน้าใดของหนังสือ สารคดีที่มีดัชนีด้วย จะเพิ่มคุณภาพของหนังสือ

7. **ส่วนประกอบอื่น ๆ** เช่น เชิงอรรถ อภิธานศัพท์ ภาคผนวก ฯลฯ ที่อธิบายขยายความบางตอนให้แจ่มแจ้งขึ้น จะเป็นส่วนเสริมคุณภาพของหนังสือเช่นกัน

การประเมินคุณค่าของหนังสือตำราและสารคดี

ในสารคดีไม่มีตัวละคร ไม่มีฉาก ไม่มีแก่นเรื่องที่สมมุติขึ้นเหมือนอย่างนวนิยายเรื่องสั้น แต่เป็นหนังสือที่เล่าถึงเหตุการณ์ สถานที่ ชีวิตผู้คน หรือความรู้แขนงต่าง ๆ ฉะนั้น ในการประเมินคุณค่าของสารคดี จึงไม่ได้ฟังเสียงในเรื่องราวของโครงเรื่อง แก่นเรื่อง ตัวละคร ความสมจริง ฯลฯ เหมือนอย่างการประเมินค่านวนิยาย สารคดีเป็นเรื่องของความจริงอยู่แล้ว จึงไม่ต้องฟังเสียงในเรื่องราวของ “ความสมจริง” อีก สิ่งที่ควรสนใจคือ ผู้เขียนวาดภาพความจริงนั้นได้ถูกต้องชัดเจน แจ่มแจ้งเพียงใด ผู้เขียนก็บรรยายละเอียดมาเล่าให้ผู้อ่านฟังอย่างน้อยแค่ไหน สำนวนภาษาในการเขียนชวนอ่าน เข้าใจง่าย หรือใช้ภาษายากง่ายเหมาะแก่ระดับผู้อ่านหรือเปล่า การวางลำดับเนื้อเรื่องช่วยให้เกิดความรู้ ความเข้าใจได้ดีเพียงใด ทัศนคติที่ผู้เขียนมีต่อสิ่งที่ตนเองเล่ามาเป็นอย่างไร เพราะในระหว่างการเสนอข้อมูลต่อผู้อ่านนั้น ผู้เขียนมักจะแทรกความคิดเห็นเชิงวิจารณ์หรือเปรียบเทียบไว้ในระหว่างบรรทัดด้วย “สาร” ที่ผู้เขียนต้องการให้ผู้อ่านทราบ ผู้อ่านรับได้ชัดเจนไหม ผู้อ่านได้ความประทับใจในสารคดีนั้นตรงจุดใด

อนึ่ง หนังสือสารคดีมีข้อต่างไปจากนวนิยายอีกข้อหนึ่งคือ นวนิยายเขียนขึ้นให้คนทุกเพศทุกวัย ทุกประสบการณ์ ทุกระดับการศึกษา อ่านได้ ซึ่งผู้อ่านต่างระดับจะได้รับรสจากการอ่านผิดแผกกันไปมากบ้างน้อยบ้าง แต่สารคดีโดยส่วนใหญ่จะมีวงผู้อ่าน ยิ่งตำรายิ่งเห็นได้ชัด สารคดีบางเล่มเขียนขึ้นสำหรับเด็กอ่าน บางเล่มเขียนขึ้นสำหรับนักศึกษาระดับการ

ศึกษาต่าง ๆ บางเล่มเขียนขึ้นสำหรับกลุ่มผู้อ่านที่เรียนรู้และสนใจเรื่องราวอันเดียวกัน บางเล่มเขียนขึ้นสำหรับผู้อ่านทั่ว ๆ ไป การพิจารณาสารคดีจึงต้องคำนึงถึงส่วนนี้ด้วย

กล่าวโดยสรุป การประเมินค่าสารคดี คำนึงถึงจุดสำคัญ 3 ส่วน คือ

1. ความรู้ความถูกต้องข้อเท็จจริงและความน่าเชื่อถือ โดยสังเกตที่

- เนื้อหาสาระความมีแก่นสาร สมบูรณ์และสมควรเหมาะแก่ผู้อ่านระดับใด
- คุณวุฒิและประสบการณ์ของผู้เขียน
- ส่วนประกอบต่าง ๆ ของหนังสือ ได้แก่ สารบัญชั เชิงอรรถ บรรณานุกรม ดัชนี

ตาราง แผ่นที่ รูปประกอบ

- ลักษณะรูปลักษณ์และคุณภาพของการพิมพ์

2. การเสนอเรื่อง สังเกตในเรื่อง

- การวางโครงเรื่อง เรียงลำดับความสำคัญ เริ่มเรื่องจบเรื่องอย่างเรียกร้องความสนใจให้ตามอ่าน

- สำนวนภาษา ชวนอ่าน เข้าใจง่าย สละสลวย ยากง่าย หรือเหมาะสมกับระดับผู้อ่าน หรือมีลีลาการเขียนสร้างอารมณ์ร่วมให้แก่ผู้อ่าน

- มี “เกร็ด” ทั้งความรู้ ความคิด นิทาน มุขตลก ตัวอย่างแง่คิดชวนขัน แทรกไว้ในที่เหมาะสม ทำให้ผู้อ่านได้รับความรู้และความเพลิดเพลิน

3. ทักษะการเขียน ที่แสดงความจริงใจ ทั้งที่แสดงไว้ชัดเจน ทั้งที่แทรกไว้ หรือแฝงไว้ระหว่างบรรทัด

เมื่อพิจารณาทั้ง 3 ข้อแล้ว ผู้อ่านควรจะตอบตนเองได้ว่า เมื่ออ่านสารคดีเล่มนั้น ได้รับความรู้อย่างไร ได้รับความประทับใจ ความเพลิดเพลิน ในจุดใดเพราะเหตุใด